

što bih htjela silno u ludom srcu
svojem da se dogodi: „Koga želiš
da dovede Nagovor, tko ti čini
nažao, Sapfo?

Ako bježi, gonit će brzo tebe,
ako dar ti odbija, dat će sama
skoro, ako ne voli, i bez volje
ljubit će tebe.“

Dodji k meni sada, iz teških briga
oslobodi mene, i što je srcu
želja, to mu ispuni. Sama, ti mi
na pomoć budi!

Preveo Dubravko Škiljan
Iz grčke lirike, Zagreb 1975.

Te su pjesme kod nas prepjevali, između ostalih, Hugo Badalić u *Antologiji stare grčke lirike*, priredio Koloman Rac, Zagreb, 1916; Ton Smerdel u knjizi *Orfej i Pan* (Antologija starohelenske lirike), Zagreb, 1964, str. 42–43.

TREBA LI STATI NA STRANU RIMA? (U POVODU OBLJETNICE PADA ZAPADNORIMSKOG CARSTVA)

U osmom broju *Latina et Graeca* objavljen je napis Darka Novakovića „Tisuću i pol godina od pada Zapadnorimskog carstva“. Bez obzira na veoma dobro sastavljen tekst, i bez obzira na ograde u tekstu zbog odsustva povijesnoga istraživanja, dakle unatoč tome što je tekst predočen kao intimno razmišljanje, ponukan sam da ukratko izložim neke misli koje će pokazati da u pristupu problemu smatram neprimjeren put kojim je pošao Darko Novaković. On naime, premda uviđa da je „uzaludno žaliti jer se dogodilo upravo ono što se moralo dogoditi“, ipak u cijelom svom napisu žali za Rimom, da bi na kraju, „ne misleći mnogo“, stao na stranu Rima. Ne bih publicirao ovaj članak kad bi se radilo samo o intimnom razmišljanjima Darka Novakovića; međutim, budući da je riječ o široj pojavi, i budući da su – kako to Novaković kaže – „slično osjećali – i pisali – i takvi znalci kao što su Gibbon, Montesquieu ili Toynbee“, smatram korisnim upozoriti na neke momente koji su, uostalom, u novije vrijeme u znanosti sve prisutniji, bez obzira na to što dijelim Novakovićevu oduševljenost Rimom, ali na svoj, intiman način.

„U svojim intimnim razmišljanjima povjesničari često postavljaju sami sebi pitanja: što bi se bilo dogodilo da nije bilo ovako neko onako, kako bi se neke stvari bile razvijale da se nije dogodilo ono što se desilo i sl.“ – piše u pogovoru svoje knjige „Antički grad na istočnom Jadranu“ Mate Suić. Nadalje piše kako su „neki historičari romantici, opterećeni određenom nostalgijom i ressentimentom u odnosu na prošlost, spekulirali s pretpostavkama o rađanju gradova u autohtonim sredinama bez dodira s klasičnim svijetom i bez utjecaja iz klasičnog svijeta. Oni zapravo žale što je do tih dodira i utjecaja došlo...“ Zatim se Suić pita „treba li žaliti što su Hrvati i drugi naši narodi koji su zaposjeli naše jadransko primorje, zatekli ovdje ona žarišta mediteranske urbane kulture, koja su na njih izvršila tako snažan utjecaj...“

Sva bi se ova „žaljenja“ mogla postaviti i obrnuto: žaljenje što je Rim došao u dodir s autohtonim sredinama i što se u tim sredinama gubio pomalo onaj stari tradicionalizam republikanskog tipa, žaljenje što je Rim, napokon, stupio u „katastrofalni“ kontakt s novim narodima koji su zaposjeli njegov teritorij. Politički – to jest bio kraj Rima, ali – kulturni? Možda bi se još bila dala spasiti, izolirati integralna antička kultura? Što bi bilo da se to dogodilo? Meni osobno su strane takve spekulacije u znanstvenom istraživanju.

Pitanje je da li nastaje katastrofa Rima, ono što podrazumijevamo pod katastrofom Rima, te da li se može reći kada ona nastaje; odnosno, da li godina pada Zapadnorimskog carstva 476. ima u kulturološkom pogledu neko bitnije, presudnije znače-

nje, tj. da li je iz današnje naše perspektive moramo promatrati kao godinu u kojoj se dogodio odsudni preokret u povijesti čovječanstva. Dakle, da li treba da stanemo na onu stranu koja završava sa 476. (ukoliko neka strana doista tu završava)?

Međutim, ne bih htio da se shvati kao da negiram značenje 476. Ne, ali ne želim toj godini dati značenje koje ona nema. Doista je njezina obljetnica, tako impozantna i zaokružena u broju 1500, bila jedinstvena prilika da se zamislimo nad događajima koji su prethodili 476. ili koji su joj slijedili. I poznati Institut za bizantinske i ravenatske studije u Ravenni priredio je u povodu obljetnice simpozij čiji su akti tiskani u časopisu Felix Ravenna (CXI–CXII, Ravenna 1976).

Širi povijesni period o kojem ovdje govorimo, a u kojem je 476. samo jedna točka puna simbolike, u mediteranskoj Evropi počinje u 4. stoljeću a završava oko 1000. godine. Središnji je dio tog perioda u historiografiji bio tretiran kao „mračno doba“ (Dark Ages). Međutim, kao što je poznato, novija znanstvena proučavanja sve više demistificiraju to „mračno doba“, dapače, govori se o mitu „mračnog doba“. I sami Englezi, od kojih je i potekao pojam Dark Ages sudjeluju autoritativno u tom procesu demistifikacije. Tako na pr. u velikoj knjizi „The Dark Ages“ (ed. David Talbot Rice, Thames and Hudson LTD, London 1965), premda je taj pojam zadržan u naslovu knjige kao tradicionalan engleski izraz (njemačko i srpsko izdanje ove knjige, na primjer, imaju drukčije naslove), govori se o mitu „mračnog doba“ i kaže se: „Na žalost, ne postoji nikakav pogodan naziv koji bi adekvatno okarakterisao ovo razdoblje istorije. Za rani srednji vek, izraz „mračno doba“ opšte je poznat u zapadnoevropskoj terminologiji. Međutim, i tekst i ilustracije opovrgavaju optužbu za nešto mračno.“ (Citat prema izdanju „Radni srednji vek – uobličavanje evropske kulture“, Beograd 1976, str. 13).

Doista, čini se da što više budu napredovala istraživanja, sve ćemo manje imati potrebu da upotrebljavamo termin „mračno doba“. Ali to nije povezano samo s povećanjem kvantiteta ili kvaliteta novih podataka već i s razvojem našeg shvaćanja povijesnog toka. Naime, na primjer, pitanje je da li smo još uvijek na starim pozicijama povijesti umjetnosti koja je smatrala da razvoj umjetnosti ide od jednostavnih i nesavršenih oblika prema kompliciranijim i savršenijim, a ta su shvaćanja pala u vodu otkrićem fantastičnih prehistorijskih slikarija.

Zapitajmo se što znači 476. u očima suvremenika. Smjene na prijestolju bile su učestale. Pa Romul Augustul, s kojim je palo Zapadnorimsko carstvo, postavljen je na tron kao nekakva marioneta samo godinu dana prije svoga pada i pada Carstva. Taj pad u političkom metežu koji je zavladao prolazi skoro nezapažen i izgleda da nije mnogo uzбудio suvremenike (cf. J. Le Goff, Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope, Beograd 1974, str. 49).

Kulturni je kontinuitet bitan i važniji je od političkog, a često možemo uočiti kako on upravo neobazrivo nadživljava politički događaj. Citirat ću jedan odlomak iz knjige F. Gerkea „Kasna antika i rano hrišćanstvo“ (Novi Sad 1973, str. 126):

„Umetnost V veka postaje razumljiva iz teodosijanske ideje crux hastata. Ovaj krst se, još na završetku Zapadnog rimskog carstva, predstavlja u lovorovom vencu na novcu Valerijana III i Romula Augustula. Time je otvoren put umetnosti apstraktnih simbola, te ova predmetna simbolika, nastala iz ideje krsta, brzo prodire u sve oblasti državne i carske umetnosti a u V veku vlada i svetom simbola na ravenskim sarkofazima.“ Gerke, inače, 476. godinu stavlja u period „Doba Teodozija“, koji tretira kao jedinstveni period, te ta godina nema nikakvo periodizacijsko značenje.

Zašto bismo žalili za tim što provincije ulaze sve više i više u stvarni život Rimskog carstva? Možda zbog toga što na taj način potpuno iščezava onaj rimski republikanizam? Ali, ima li tom žaljenju mjesta ako znamo da je tako sve veći broj naroda dolazio u puno historijsko svjetlo? Ako znamo da je jedan od rezultata tih premisa bio taj da se starokršćanska umjetnost razvijala i širila kao novi fenomen? Kršćani su, za vrijeme vladavine posljednjih careva i pod vlašću Odoakra, koji je svrgnuo mladog Romula Augustula, podigli značajnih crkava (cf. P. Verzone, Od Teodorih do Karla Velikog, Novi Sad 1973, str. 45). Ni za Verzonea 476. ne predstavlja posebnu prekretnicu. Kršćanstvo je – naizgled paradoksalno – uništavajući upravo u vrijeme Justinijana preostale poganske spomenike (cf. Verzone, o. c., str. 114) ostalo most između starog i novog doba, odnosno, po našoj današnjoj terminologiji, između starog i srednjeg vijeka.

Sve ono što se dešavalo iza 476. započelo je već mnogo ranije. Citirat ću M. Rostovceva koji krizu Rimskog carstva stavlja u 3. stoljeće (Istorija staroga sveta – Grčka-Rim, Matica srpska 1974, str. 459): „Godine 212, za Karakaline vladavine, prava rimskog građanstva data su svim stanovnicima carstva, ali ta mera nije značila nikakvo poboljšanje pravnog položaja širokih masa, nego samo propast rimske države, senata i rimskog naroda... Nestali su i poslednji tragovi građanskih sloboda: to je bilo doba pljačke, samovolje i nasilja kome ni njihovi carevi nisu mogli stati na put... U isto vreme, usred velikog opadanja stare umetnosti, živi i razvija se nova hrišćanska umetnost koja upravo tada daje svoja prva književna remek-dela i stvaranov tip vajarstva i slikarstva.“ Dakle, od tada već, a pogotovo od 4. stoljeća, počinje pad antičke civilizacije. Međutim, koliko je to kompleksno pitanje, vidi se i po tome što istovremeno s tim padom raste kršćanska civilizacija koja se također smatra sudionikom antike.

U povijesnom razmatranju mislim da je apsurdno postavljati pitanje opredjeljenja između dviju strana i pitanje pristajanja uz jednu stranu ako je ta strana „temelj čvrst i neoštećen za novu građevinu evropske civilizacije“ (Rostovcev, o. c., str. 486), ako je to strana svijeta koji je „stario, a ipak nikada nije umro i nikad nije iščeznuo“ (Rostovcev, l. c.), te ako je to, napokon, strana svijeta koji „dalje živi u nama“ (Rostovcev, l. c.). Dakle, ta strana, taj svijet postao je dio nas – naša vlastita prošlost. A kako se onda opredijeliti za naše djetinjstvo, a zanemariti naše mladenaštvo? Kako stati samo na jednu stranu, ako su sve strane dio našeg života? Opredjeljenje i pristajanje uz neku stranu imalo bi smisao samo onda kad bi dvije strane postojale kao alternative, ako bi Rim bio doista zauvijek završic, ako bi ovo

bila stvarna a ne formalistička obljetnica. A što se tiče pitanja „barbara“ koji su dojahali i srušili Rim – ta i Rimljane su nekoć Grci bili smatrali barbarima!

Što se tiče konstatacija o društvenim odnosima u Rimskom carstvu, ističem da ih treba promatrati u kontekstu konkretnih okolnosti kao okvira uopće mogućega, te citiram ponovno Rostovceva (o.c., str. 490): „... ipak se nova superstruktura, u vidu carske vlasti, nadnela nad državom. Ispostavilo se da se sloboda – ne samo politička nego ona sloboda mišljenja i stvaranja koja je, po mišljenju najplemenitijih duhova, imala najveću cenu – stalno smanjivala, i da se čak i sama koncepcija slobode srozavala sve dok nije pala dotle da znači dobrovoljno pokoravanje svih jednom čoveku, pa makar to bio i princeps. No čak i tu i takvu slobodu imali su samo oni koji su posedovali naziv rimskih građana i milionima ljudi razbacanih po celom carstvu čak i taj privid povlastice bio je uskraćen.“

R. Bianchi Bandinelli u svojoj knjizi „Roma – La fine dell' arte antica“ (Milano 1976) završetak antičke umjetnosti stavlja u doba Teodozija I (umire 395), dakle u doba razdiobe carstva. On uviđa da promjene oblika nastaju već prije trijumfa kršćanstva, prije barbarskih nasrtaja i prije ikonoklastičkog perioda. Posebno je važan ovaj njegov zaključak (o. c., str. 378): „Con una maggiore aderenza alla realta del processo storico ci siamo avviati a comprendere come assai piu che le forze esterne (piu facilmente individuabili) siano state le premesse interne alla societa dell'impero romano a determinare la fine di una grande civiltà artistica e il faticoso inizio di una civiltà nuova...“ Osobito bih na ovom mjestu istaknuo misao Bianchi Bandinellija iz predgovora spomenutoj knjizi o tome kako kraj antike ne shvaća „come catastrofe, ma come svolgimento e processo storico“.

Dakle, ona klasična antička umjetnost završava mnogo prije 476, a kasnoantička umjetnost završava mnogo kasnije. Govoreći o kraju rimske države Rostovcev kaže (o. c., str. 493) da je ona „živela još dotle dok su njena kultura i organizacija bile iznad neprijateljskih; kad je te superiornosti nestalo, novi gospodari zavladaše su onim što je dotad već postalo beskrvan i iscrpen organizam.“ Tako je bilo s tom državnom kulturom. Ali razvoj kulture općenito, život umjetnosti, išao je, kako smo to vidjeli, dalje i nije ga ometala 476.

H. Bentson (Einführung in die Alte Geschichte, Munchen 1975, str. 5) kaže da prijelaz iz antike u srednjovjekovlje treba elastično postaviti. On označava kraj 6. i početak 7. stoljeća kao vrijeme što vodi novoj Evropi koja sviće preko pobjede Karla Martela nad Arapima 732. godine kod Toursa i Poitiersa. Verzone u predgovoru navedene knjige vidi prijelomni moment zapadne kulture u 800. godini kada je u Rimu okrunjen Karlo Veliki. Ako promatramo razvoj evropske arhitekture od 4. do 10. stoljeća, kako kaže M. Prelog „bez nekih apriornih konstrukcija ili htijenja, da se pošto poto, u ime nekih postavki političke historije, stvori prije vremena neka etapa ili čak epoha u razvoju arhitekture“ (Između antike i romanike, Peristil I, Zagreb 1954, str. 9), onda možemo navesti Prelogov zaključak (l. c.) kako „sve do kraja 10. st. ne postoji neki stvarni pokret u arhitektonskom oblikovanju,

kojim bi se manifestirao ne samo istinski razvoj, nego niti bilo kakvi stvarni prekid s neposrednom tradicijom. Kroz čitavo to razdoblje antička tradicija ostaje uzor, koji se pokušava opetovati s više ili manje uspjeha, kroz to čitavo vrijeme postoji neposredni kontinuitet antike, ili, točnije, odvija se pasivna negacija antike.“ A J. Le Goff smatra da „u klasičnoj raspravi historičara o tome da li je rani srednji vek bio epilog antičkog sveta ili početak novog vremena... često izgleda da je kontinuitet prevagnuo nad prekidom.“ (o. c., str. 64). Na kraju bih spomenuo i svoje tri radnje u kojima sam raspravljao o tim pitanjima u odnosu prema gradu Splitu (Kasnoantički kontinuitet u srednjovjekovnom Splitu, Latina et Graeca V, 21 sqq, Zagreb 1975; Od antike do Marulića /Marulićev rukopis o solinskim natpisima/, Živa antika, u štampi; Kasnoantički kontinuitet i renesansa u Dalmaciji /Marulićeva zbirka latinskih natpisa/, Živa antika, u štampi.).

Dakle, mislim da se iz svega ovoga vidi da katastrofe – ako pod tim pojmom podrazumijevamo nestajanje svega što je bilo vezano uz pojam Rima – nije uopće bilo, a najmanje je to moglo biti 476. Iako *de iure* 476. svršava Zapadnorimsko carstvo, izgleda da *de facto* ništa ne svršava. Bitne stvari svršavale su ili mnogo prije ili mnogo kasnije. Život i razvoj povijesnog toka ide dalje, kvantum i kvalitet ljudskih dostignuća nije mogao preko noći nestati. Jednom se Rim napajao na grčkim izvorima, sada srednjovjekovlje na rimskim. *Mutatis mutandis* nekoć *Graecia capta...* sad *Roma capta...*